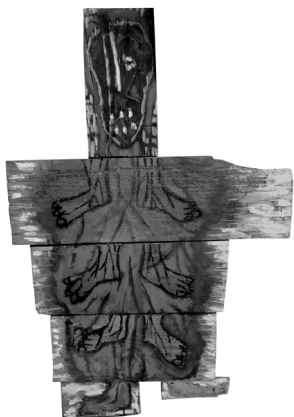

ABLONCZY BALÁZS

TRIANON: EGYMÁSRA RÉTEGZETT BALSORSOK

...a mai Magyarországon élő mintegy 2,5-3 millió határon túli gyökerekkel rendelkező lakos, a határon túli magyarok sorsa nem engedi, hogy ez a történet „hideg emlékezetté” váljon, és meglepő szívóssággal van jelen a mindennapokban és a köztudatban – bár egyre kevesebb pontos faktuális adat kíséretében.

Bujazöld júniusi nyárban érkezett Jászi Oszkár éppen válófélben lévő felesége kelet-felvidéki birtokára 1920 nyarának elején. A polgári radikális politikus áradozott: „Álomszerű ragyogás: a bűbájos kert és vidék.” 1920. június 4-ről szóló naplójegyzeteiben viszont szót sem vesztegetett az aktusra, inkább Málival (Lesznai Anna) felbomlott házasságának újjáépítési esélyeiről merengett a zempléni Körtvélyesről Prágába menőben, ahova még azal hittel utazott, hogy demokratikus Magyarországot épít Károlyi Mihállyal és Edvard Benešsel. Közben azért megjegyezte, Rákóczi városán átutazóban, találkozva harcostársával, Maléter István jogakadémiai tanárral, az 1956-os forradalom honvédelmi miniszterének édesapjával: „Egy nap várakozás Kassán. Maléterrel találkoztam. [...] Közigazgatásban óriási korrupció. A helyzet rosszabb, mint magyar uralom alatt. A város szörnyű piszkos benyomást tesz. A pályaudvaron csak tótul beszélnek. Züllöttség, rendetlenség mindenfelé”¹ – keserű szavak az értelmiségitől, aki rövid miniszteri pályafutása alatt szembesülhetett idealista eszméinek bukásával, és a csalódások sora még nem ért véget.

Az alábbiakban azokat a külső és belső körülményeket igyekszem számba venni, amelyek egyfelől a trianoni döntés kialakulásához hozzájárultak a nagyhatalmak oldaláról, bizonyos adalékokat jelenthetnek a békeszerződés külső körülményeinek megértésében. Egyúttal pedig azokat a belső adottságokat is igyekszem felső-

rakoztatni, amelyek révén Trianon olyan mélyen vésődött be a magyar (és a magyarországi) történelmi emlékezetbe.

A trianoni békeszerződés körülményeit, pontos adatait aligha szükséges bemutatni bárkinek: az 1920. június 4-én aláírt szerződés a Magyar Királyság területét kétharmadával, területét 57%-kal csökkentette: elcsatolt területeken több mint tízmillió ember élt, akik közül majdnem 3,2 millió fő vallotta magát magyar ajkúnak az 1910-es népszámláláskor. Közülük mintegy 4-500 ezren átmenekültek a trianoni Magyarországra és ma sem tudjuk mennyien vándoroltak ki a tengerentúlra vagy Nyugat-Európába.

Ha a trianoni békeszerződés diplomáciai körülményeire gondolunk, nem lehet elégszer ismételni néhány közismert, és jó néhány nem annyira ismert tény.

1. *A Monarchia felosztásának menetrendjéről.* A térségbeli és a nyugat-európai kutatás által mára többé-kevésbé osztott vélekedés lett az, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia felosztása nem volt eldöntött tény az 1. világháború elején. Nagy-Britannia és Franciaország politikai döntéshozóinak nem voltak igazán terveik a térséggel kapcsolatban. Még leginkább az Orosz Birodalom egyes képviselői rendelkeztek elképzelésekkel a galíciai területek elcsatolásáról, Északkelet-Magyarország megszerzéséről és Csehország vazallus királysággá tételéről.² A váltás (ennek időpontjáról azonban vannak viták) valamikor 1916–1917 fordulójától kezdett megformálódni: kellett hozzá David Lloyd George hatalomra jutása Nagy-Britanniában, Aristide Briand fokozott elköteleződése a brit–francia szövetség mellett, az Egyesült Államok belépése a háborúba és szimbolikus dátumként I. Ferenc József halála 1916 végén. Wilson elnök 1918 januárjában bejelentett 14 pontjának jelentősége nem abban állt, hogy felszabadulást ígért Közép-Európa elnyomott népeinek (a Monarchiával kapcsolatban nem is ígért ilyesmit), de a neves 10. pont szándékosan homályos megfogalmazása a birodalom nemzetiségi elitjei számára is elképzelhetővé tette az államalakulat felbomlását: ebben a középtávú hatásban áll jelentősége. Romsics Ignác három-négy tényezőre vezeti vissza a Monarchia felosztásának közvetlen előzményeit: így a kiszivárgott osztrák–magyar különbéke tárgyalásokra, és az ennek nyomán aláírt 1918. májusi spai egyezményre, amely Bécs teljes alárendelődését mutatta Berlinnel szemben. Többek között a két haderő közös (logikusan: német) vezénylet alá vonásával és vámunióval a két közép-európai birodalom között. Mindezek a hírek, társulva a breszt-litovszki békékkel (1918. február 9., Ukrajnával, 1918. március 2. Oroszországgal), valamint a bukaresti békével (1918. május 7.) nagyon is közel hozták egy Közép- és Kelet-Európa hatalmas területei felett uralkodó német kontinentális hegemonia képét, amelynek elkerülése éppenséggel a háború egyik kiváltó oka volt az antant / a szövetségesek országaiban. Ezekhez a mozzanatokhoz még érdemes hozzátenni egy erősen szimbolikus eseményt, mégpedig az úgynevezett cseljabinszki incidenst, 1918. május 14-én. A csehszlovák légió összeütközése magyar hadifoglyokkal, szembefordulása a Vörös Hadsereggel és a transzszibériai vasútvonal elfoglalása, majd xenophóni magasságokba emelt elvonulásuk, át Szibérián, óriási visszhangot keltett a nyugati világban. Néhány hét múlva a Szövetségesek Legfelsőbb Tanácsa nyilvánította szimpátiáját a csehszlovák gondolat hősei iránt, és jelezte elkötelezettségét államuk megteremtésére. Néhány héttel később – elsőként – a francia kormány elismerte a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot mint a csehszlovák nemzet legitim képviselőjét. Clemenceau kabinetjétét nemsokára követte brit és az amerikai, olasz, japán elismerés.

2. Az *okokról*. Az Osztrák–Magyar Monarchia és benne a Magyar Királyság felosztása egy többtényezős és időben is elhúzódó folyamat eredménye volt. Ebben a történettudomány és a mai magyar közvélemény túlnyomó többsége is általában három-négy tényezőt említ meg, változó fontossági sorrendben: a világháborús vereséget, a nagyhatalmi szándékot, a szomszédos országok terület-szerzési igényeit, a hazai nemzetiségek elszakadási vágyát. Fontos azonban megérteni, hogy a Monarchia felosztásában, illetve a trianoni határok kialakulásában: azaz, hogy miért ott állapították meg a határokat, ahol; döntően a nagyhatalmi szándék dominált. Az 1910-es népszámlálás szerint 92%-ban magyarok lakta Nagyváradon vagy a 95%-ban magyarok lakta Szatmárnémetiben kevesen akartak „felszabadulni a magyar uralom alól”: a két város döntően azért került Romániához, mert a román békedelegáció ügyesen érvelt azzal, hogy az új állam gazdasági fenntarthatósága miatt szüksége van a két város között húzódó vasútvonalra – és ezért jelentették be Bukarestben igényüket például Békéscsabára is, amely ekkoriban még a Nagyváradról Aradra menő forgalmat is kezelte, a közvetlen vasúti összeköttetés elkészültéig. De az utódállamok nem kaptak meg mindent, amit politikusaik szerettek volna: Bukarest ragaszkodott volna az 1916-os titkos egyezmény diktálta vonalakhoz, így például a teljes Bánság megszerzéséhez; a szerb félben feltámadt a vágy a kezdeti igények között nem szereplő Pécsre és a komlói szénmedencére, a csehszlovák félben pedig a Duna jobb partján lévő hídfőkre, sőt a Dunántúlon áthúzódó korridorra, a csehszlovák–jugoszláv közös határra. A nagyhatalmak ezeket a területi igényeket általában elhárították, jelezve egyúttal azt is, hogy az új államok vágyait mégiscsak valamiféle kontroll alatt akarták tartani. (Vannak ugyanakkor változások a területvesztés mértékében a kezdeti, 1919 márciusában elfogadott szakértői javaslatokhoz képest: területileg a legnagyobb ezek közül Nyugat-Magyarország (amely még a jobboldali közbeszédben is Burgenlandként manapság szerepel), amelyet részben a kitartó osztrák lobbitevékenység eredményeként az 1919 szeptemberében aláírt Saint Germain-en-Laye-i békeszerződésben már Ausztriának juttattak. A területileg kisebb, de azért még mindig körülbelül két budapestnyi területtel rendelkező (950 km²) Muravidék 1919. augusztusi jugoszláv megszállása azt is mutatta, hogy a határok még mindig mozgásban lehetnek az eredeti elképzelésekhez képest. A Monarchia feldarabolásában alapvetően Franciaország biztonságmaximalizálási igényei és a háború utáni új rend (Németország elszigetelése, illetve sakkban tartása, valamint Szovjet-Oroszország távol-tartása) voltak a legfontosabb szempontok a győztesek számára, Európának ebben a felében. Ennek érdekében igyekeztek olyan államokat létrehozni, amelyek földrajzi elhelyezkedésükkel, lakosság számukkal (és ebből következően sorozott hadseregeik nagyságával), gazdaságaik méretével és közlekedési hálózataikkal hatékonyan tudják ezeket a célokat szolgálni. Az új határok létrehozásának kulcsszava Párizsban a *viabilité* (élhetőség) lett, ennek rendelték alá az új államok létrehozását.

3. *Magyarország helyi értéke*. A háborút lezáró, 1919 januárjában megnyílt békekonferencián Magyarország ügye, legjobb esetben is, ötöd- vagy hatodrangú kérdés volt. Minden bizonnyal fontosabb volt ennél a német békeszerződés, a jóvátétel, a Nemzetek Szövetségének létrehozása, az Oszmán és az Orosz Birodalom kérdései. Ausztria–Magyarország csak ezután következett, de bizonyos esetekben (így például az Anschluss fenyegetése miatt) Ausztria fontosabb volt Párizsban, mint a volt birodalom magyar fele. Ez a helyezés egyes esetekben ja-

vulhatott (például a Tanácsköztársaság idején), de alapvetően sokadrangú kérdés volt. Nyilvánvalóan nem vezettek erről rangsort, de a békekonferencia szakbizottságainak száma (57), tematikája, ezek napirendjei, az egyes kérdésekkel kapcsolatban termelt iratmennyiség indikátor lehet a nagyságrenddel kapcsolatban. Beszédes mindenesetre, hogy külön, a magyar határok ügyeit tárgyaló bizottság nem is volt, az ezekkel kapcsolatos viták a román–jugoszláv, illetve a csehszlovák bizottságban zajlottak.

4. *Miért ilyen későn?* Ezen a helyzeten biztosan nem segített, hogy az 1919. január 18-án megnyílt békekonferenciára a magyar békedelegáció csak egy évvel később, 1920. január 7-én érkezett ki. Ekkor már aláírták a német, az osztrák és a bolgár békeszerződéseket, az ezekhez csatolt kisebbségi szerződéseket, az Egyesült Államok elhagyta a békekonferenciát, megtartotta első ülését a háború utáni új rend alapkövének szánt nemzetközi szervezet, a Nemzetek Szövetsége. Túl sok minden lezajlott akkorra, hogy azt a magyar kérések nyomán felborítsák. A nem meghívásnak formailag az volt az oka, hogy választói felhatalmazás híján az antant egyik magyar kormányt sem ismerte el legitimnek: sem Károlyi Mihályét, sem a Forradalmi Kormányzótanácsot, sem a szegedi ellenkormányt vagy Friedrich István kabinetjét. Némi szépséghiba az érvelésben, hogy a végül meghívott Huszár-kormány szintén nem rendelkezett választói felhatalmazással a párizsi invitálás pillanatában. Az osztrák békedelegáció már 1919 májusa óta Saint Germainben volt, és akármennyire el is szigetelték a környezetétől, mégis csak módja nyílt lobbizni, egyebek mellett Nyugat-Magyarorszáért. A magyar delegáció távoltartásában minden bizonnyal szerepet játszott az a tény, hogy teljes választói felhatalmazással bíró magyar kormányzat valóban nem volt ebben az időszakban, és Párizsból nem szívesen tették meg azt a szívességet, hogy a Tanácsköztársaságot vagy a szegedi ellenforradalmárokat legitimálják egy esetleges meghívással. (Bár az utóbbiak álltak ehhez a legközelebb: egy gyorsan elfeledett meghívót kaptak május elején, de ez az invitálás nem jutott el Budapestig.) Holott a szegedi ellenforradalmárok mindent, sőt annál is többet megígértek egy esetleges hivatalos elismerésért cserében.³ A késlekedésben talán gyaníthatjuk az utódállami delegációk rosszindulatát is: hadseregeik előrenyomulása, a *fait accompli* politikája sikeresebb lehetett zavaró tényezők nélkül.

5. *Kik döntöttek?* A korábbi és az éppen zajló kutatások nyomán ma már többé-kevésbé pontosan tudjuk, hogy kik vettek részt a béke előkészítésében, milyen előítéleteik és ismereteik voltak a közép-európai térségről.⁴ Általánosságban mind a brit, mind az amerikai és francia háttér munkásokról elmondható, hogy rendszerint szakmájuk (földrajz, néprajz, történelem, jogtudomány) kiemelkedő művelői voltak a maguk területén, sokan később jelentős akadémiai pályát futottak be (vagy a kellős közepén voltak egy ilyennek). Bár a Magyarországgal kapcsolatos szakértői anyagokban sok elfogultság, klisé, téves következtetés vagy egyenesen ferdítés található, de statisztikai alapként általában az 1910-es népszámlálás szolgált. Az etnikai kérdések eldöntésénél, jellemző módon erős „korrekciókkal” éltek, sok esetben, például a zsidók vagy a görög katolikusok esetében, kutatták az esetleges magyarosításnak alávetett csoportok visszanevezetésének lehetőségeit. Az is közös ezekben a szakértőkben, hogy magyarul nem tudtak és magyarul értő segítségük általában nem volt, az országgal kapcsolatos dokumentációhoz általában idegen nyelveken jutottak hozzá. Ugyanakkor ismerték a régiót, többen jártak közülük Magyarországon a háború előtt vagy fontos magyar tudományos kapcsolatokkal rendelkeztek, ilyen volt

például Emmanuel de Martonne francia földrajzos, aki Teleki Pál és Cholnoky Jenő jó ismerőse volt az Amerikai Földrajzi Társaság 1912-es transzkontinentális útjáról.⁵ Világnézetüket tekintve ezek a szakértők kevésbé szimpatizáltak a katolikusként tekintett Monarchiával: általában wilsoni demokraták, a New Europe köréhez közel álló brit szakemberek, Franciaországban republikánus-szocialista szimpátiákkal rendelkező értelmiségiek voltak, néhányan közülük szabadkőművesek. Működésüket az értelmiségi gőg, bizonyos imperialista fölény és sokszor az új dolgok alkotásának izgalma jellemezte. A politikusok, akiknek tanácsait adták, sokszor nem feltétlenül fogadták meg javasolataikat, és általában Közép-Európáról, de különösen Magyarországról vajmi kevés ismerettel rendelkeztek. Ez alól egyébként Georges Clemenceau francia miniszterelnök, a békekonferencia elnöke kivétel volt: nemcsak egyik menyje volt magyar, akinek esküvőjére ellátogatott Magyarországra, de évtizedeken keresztül volt a karlsbadi fürdő látogatója. Az persze kérdéses, hogy ettől még mennyire voltak mély ismeretei a Habsburg Birodalomról.

Mármost ha tekintetünket a békeszerződés belső körülményei felé fordítjuk, és azt kutatjuk, miért vésődött be a magyar társadalom (egy részének) gondolkodásába máig hatóan Trianon, akkor alapvetően három körülményt kell megemlítenünk.

Azt gondolni, hogy a Magyar Királyság azért szenvedte el a trianoni területcsorbítást, mert igazságtalanul bánt a nemzetiségeivel, bizonyos értelemben ugyanolyan illúzió, mint a szabadkőműveseket hibáztatni ugyanezért. Az 1867 és 1868 közötti magyar kormányzatok nemzetiségi politikája nyilván lehetett volna méltányosabb, ragaszkodhatott volna jobban az 1868-as, igazából soha be nem tartott nemzetiségi törvény elveihez, elkerülhette volna a szlovák nyelvű gimnáziumok bezárását 1874–1875-ben vagy a Memorandum-pört. A helyzet azonban inkább az, hogy míg a nemzetiségek kezelése a kormányzatok szintjén hullámzó volt: Bánffy Dezső erőskezű, a nemzetiségi mozgalmakat visszaszorítani kívánó iránya váltakozott például Tisza Istvánnak a nemzetiségi elitekkel itt-ott megegyezésre törekvő elképzeléseivel, és megyéenként vagy akár járásonként más és más lehetett a helyzet kezelése. De hogy gyökeresen más bánásmód esetén a nemzetiségi elitek a Magyar Királyság kebelében akartak volna-e maradni, ezzel kapcsolatban erősek lehetnek a kételyeink. Azért hangsúlyozom az elitek szerepét, mert való igaz, hogy a széles néprétegeknek a Szent Koronához vagy az uralkodóhoz való lojalitását még az utódállamok sem merték kockára tenni: nem véletlen, hogy a kisantant formálódásában döntő szerephez jutott az 1921-es királypuccsok ténye, és IV. Károly visszatérését jobbra az erőteljesen és meglepő harmóniában fellépő utódállamok hiúsították meg a legalábbis hezitáló Franciaország és Nagy-Britannia mellett. Senki nem tudta az új közép-európai országok elitjeiben, hogy a frissen megszerzett és nagy üggyel-bajjal integrálni kezdett országrészeket hogyan reagálnak erre a tényre volt hivatalnokok, katonák százezrei, akik valamikor IV. Károlyra tették le az esküjüket.

És ugyanezért ezek az államok elszánt ellenségei voltak bármely, az elszakított területeken tartandó népszavazásnak, mert nemcsak a magyar többségű, hanem a vegyes lakosságú területeken sem lehetett kiszámítani egy ilyen referendum eredményét. Intő jel lehetett, hogy az I. világháború végén tartott, az önrendelkezés megtudakolása okán tartott népszavazások úgyszólván soha nem azt az eredményt hozták, amit létrehozói vártak tőle – kivéve talán Schleswiget,

ahol az 1866-os határt korrigálta népszavazás 1920-ban, Dánia javára. Nemcsak a több mint 50%-ban német Sopron lakossága szavazott 72,8%-ban Magyarországgal mellet, de karintiai szlovénok is inkább a szerb ortodoxiára, Klagenfurt/Celovec piacára, iskoláira és hát cselédszobáira vetették tekintetüket, amikor a jövőjükéről volt szó. És az önrendelkezés gazdasági, esetleg felekezeti szempontjai felülírták az etnikaiakat a sziléziai és kelet-poroszországi lengyelek esetében is. Egyszóval a magyar nemzetiségi engedékenységek legjobb próbája Horvátország (illetve a korabeli magyar terminológiában Horvát-Szlavónország) sorsa lehetett. A Nagy- Magyarország-matrica képi világával szemben, Horvátország *nem* volt a Magyar Királyság része: a Szent Korona országaié igen, és a 19. század végétől egyre több alkalommal használták helyette/mellette a Magyar Birodalom kifejezést.⁶ Ezt a ma mellékesnek tűnő distinkciót a korszakban minden érettségizett ember tudta, és talán az sem véletlen, hogy Teleki Pál neves vörös térképén nem szerepelt a Drávától délre lévő terület, és nem azért, mert nem volt hely neki a papíron. Egyrészt a piros nemzetiségi foltok tekintetében sem mutatott volna nagyon jól, másrészt Teleki és munkatársai is tudták, hogy a terület elszakadása véglegesnek tekinthető, arra nagyhatalmi vagy akár horvát támogatást aligha lehet szerezni. Pedig az 1868-as magyar–horvát kiegyezés, a *narodba* a korabeli magyar jogfelfogás, és egyébként az európai praxis szerint is meglehetősen széles öngazgatást biztosított Horvátországnak. Horvát volt a hivatalos nyelv, a kulturális, igazságügyi, belügyi igazgatás saját hatáskörben zajlott, a helyi kiegészítésű honvédezzredeknek horvát volt a vezényleti nyelve; a szábor negyven képviselőt delegálhatott a budapesti képviselőházba és kettőt a felsőházba, ahol joguk volt saját nyelvükön felszólalni: hasonló jogi helyzettel az ír Home Rule-mozgalom elégedett lett volna a 19. század második felében.

Dacára ennek a viszonylag széles körű öngazgatásnak, a magyar–horvát együttélést kisszerű ügyeskedések (mint például a MÁV vezényleti nyelvvel való trükközés), időnkénti magyarosítási velleitások (telepítések Szlavóniában és Horvátország más részein) és a Fiume státusza körüli konstans egyet nem értés terhelte. A mindennapokat viszont a korszakban is folyamatos villongások, perpatvarok, sőt parasztlázadások kísérték, amelyek egyszerre voltak a magyar hatalmi szándékok és általában a modernizáció elleni támadások.⁷ Ilyen körülmények között nem csoda, hogy a 1918 őszen nem igazán akadt olyan horvát politikai erő vagy személyiség, aki a kilencszáz éves közös állam mellett tört volna lándzsát. A világháborús összeomlás pillanatában, Zágrábban a magyar főhatalom ellen lázadók egyik első dolga volt leverni a magyar címert a városi főpályaudvarról, szépen igazolva modernizáció, vasút és nemzetépítés összefüggéseit. A nemzetiségi politikában tanúsított nagylelkűség vagy csak az 1868. évi XLIV. törvény betartása lehet, hogy jobb lelkiismeretet eredményezett volna a magyar értelmiség és politikacsinálók körében, de hogy nem tartotta volna Magyarországon Petroszényt, Alsókubint vagy a Sajkásvidéket, az úgyszólván bizonyos.

Ugyanis, ha kétszáz éves távlatban nézzük a térség történelmét, a szembeszökő az, hogy míg a bécsi kongresszus idején a német és orosz nyelvi tömb közötti területeket három nagy (Habsburg, Orosz és Oszmán) és egy kis birodalom (a Hohenzollernek Poroszországa) uralta: napjainkban ugyanezen a területen húsz kisebb-nagyobb állam található: általánosságban tehát elmondható, hogy az egyes nyelvi közösségek törekvése szuverén állami egységek megteremtése volt, sok esetben még annál is nagyobb tarkasággal, még amit ma látunk.⁸ Az ezzel a folyamattal szemben álló nagy multietnikus birodalmak sorsa ilyen körülmé-

nyek között megpecsételődött.⁹ Ennek az elképesztő vonzásnak, az önálló államiságra törekvésnek, a modernizációnak, és a nyelvi közösség egy országba való tömörítésének olyan vonzereje volt, amivel nagyon nehéz volt hasonló súlyú ajánlatot szembeállítani: Nyugat-Európában a hagyományos rend kihívójaként a munkásmozgalom jelentette; ez azonban Kelet-Közép-Európában csak nagyon nehezen járható út volt, részben a szociáldemokrácia társadalmi alapjait jelentő ipari munkásság relatív gyengesége miatt. A föderális megoldásoknak, például olyanoknak, amilyenekkel az utolsó Habsburg-uralkodó, IV. Károly kísérletezett, soha nem volt igazán tömegtámogatása.

A másik körülmény, ami kivételes erővel véste be a magyar társadalom emlékezetébe az országvesztést, az a káosz tudata, a háború utáni háború képe, amely 1918 és 1921 között eléggé próbára tette a magyar lakosságot. Korábban, I. Ferenc József 49 évig tartó uralkodása alatt nemzedékek nőttek fel úgy, hogy a kétségtelen gazdasági fejlődés mellett nem tapasztaltak sem háborút, sem fegyveres konfliktust az ország területén: bár az orosz hadsereg 1914–1915-ben betört Magyarország északkeleti vármegyéibe, majd a román hadsereg 1916 kora őszen néhány hétre megszállta Dél- és Kelet-Erdély egyes városait, de a lakosság zömének nem volt közvetlen háborús élménye: a férfiakat persze elvitték katonának, bevezették a jegyrendszert és a lakosok látták persze a hazatérő sebesülteket vagy hadirokkantakat, de az idegen megszállás, az ezzel járó erőszak (a túszedések, botozások, kivégzések és igen, nemi erőszak is) hirtelen zuhant az országra; rövid időn belül öt politikai rendszerváltással, politikai gyilkosságokkal (például Tisza István megölésével), legalább két forradalommal, államcsínykísérletekkel (mint amilyen a Friedrich-kormány hivatalba lépését megelőzte, de magukat a királypuccsokat is nyugodtan tekinthetjük ilyeneknek), szegedi ellenkormányral, ellenforradalmi lázadásokkal és azokat követő megtorlással, vörös- és fehérterrorral. A Tanácsköztársaság meglehetősen agresszív hatalompolitikája azt az újdonságot is elhozta sokak számára, hogy a modern magyar állam, történetében először, akarattal és kiszámítottan egyes állampolgárai ellen fordult, csak azért, mert azok más, általa nem preferált társadalmi osztályba tartoztak. Ez is sokként hatott az évtizedes stabilitáshoz és a viszonylag kiszámíthatóan működő állami környezethez képest. 1918 őszén, kora telén, a forradalmi hangulat takarásában egy spontán katonaforradalom, szociális lázongás is végigszalad az országon. A helyiek (köztük meglepően sok nő!), frontról/hátországból hazatért katonák legalább három dolgot majd' minden településen megtesznek: megverik, vagy akár el is űzik a jegyzőt, az államhatalom helyi adminisztrátorát (körülbelül 1000 jegyzői állomás ürül meg Magyarországon a körülbelül három-ezer-háromszázból 1918. november-decemberében); feltörik a szatócsboltot és megisszák a pálinkát, ha pedig van a községben kúria, úrilak, azt is kifosztják. A kastély fáit kivágják, a vadaspark gúmszarvasait lelődözik: egy ősi, a paraszti egyenlőség visszatértét reménylő új kurzus első jeleként. Amire válaszcsepásként megérkezik a környékbeli falvak, kisvárosok nemzetőrsége és „rendet rak”: ennek az oda- és visszacsapásnak körülbelül 3-5000 halálos áldozata volt országszerte.

1919 őszén a trianoni országterület mintegy négyötödén idegen katonai megszállók uralkodtak; a román hadsereg nemcsak Budapestet foglalta el, de előretört Győrig, és elfoglalta a Dunántúl olyan jelentős településeit is, mint Veszprém vagy Székesfehérvár. A legújabb magyar történeti kutatások szerint ez a megszállás mintegy 1725 halálos áldozatot követelt, többet, mint a vörös- és a

fehérterror együttvéve. Rögtön hozzá is kell tenni: az erőszaknak nemcsak az az áldozata, aki meghal miatta. Áldozata a megbotozott lelkész, a túsznak fogott és megvert állomásfőnök, a parasztgazda, a gyógyszerész, és az is, aki mindezt látta, és valószínűleg örökre megjegyezte. Ez is volt a cél.¹⁰

Harmadrészt pedig az 1918 és 1921 közötti időszakról (túl) sokszor beszélünk a politikatörténet nyelvén, uralom- és kormányváltások egymásutánjaként, holott az ország átmegegy egy irtózatoss mértékű gazdasági válságon is: a társadalom egyes csoportjainak 50-90%-kal csökkent az életszínvonala 1913-hoz képest. A korona 1913-as értékének körülbelül negyedét érte 1918-ban és 0,57%-át 1921-ben¹¹: a meglöduló inflációval a kezdeti pánik után egészen jól megbarátkozott a magyar kormányzat és rájött, hogy egy sor kötelezettségének immár nem kell eleget tenni, fizessenek az országlakosok. Ekkor mentek füstbe azok a hadikölcsönbe, bankbetétbe, részvényekbe konvertált vagyonok, amelyek a magyar középosztály egzisztenciális alapját jelentették. A lakhatási és a munkaerőpiaci válságot tetézte az a 4-500 ezer menekült, aki 1924-ig beáramlott a megmaradt országterületre: döntően állami, városi, vármegyei tisztviselők vagy állami vállalatok alkalmazottai (posta, MÁV), akiknek az elhelyezése, munkába állítása irtózatossan megterhelte az állam és társadalom tűrőképességét. Azokat, akik nem találtak maguknak alkalmazást a magánszektorban, 1922–1923-tól, több hullámban bélistázták: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében például a kétharmadukat elbocsátották.¹² A gondokat tetézte a közellátás összeomlása: a szén, az élelmiszerek vagy a gyógyszerek krónikus hiánya. És a közegészségügy összeomlása mellett az állam tehetetlenségét is jelezte az 1918 végén az országban végigsöpörő spanyolnátha-járvány, a maga mintegy ötvenezer halottjával.¹³

Ezek az egymásra rétegzett összeomlások, a háború utáni háború képzete, az országban dúló hideg polgárháború mind-mind aláhúzták a „mindennek vége” képzetét, a menekültek és leszármazottaik, a különböző menekülthullámok nyomán a mai Magyarországon élő mintegy 2,5-3 millió határon túli gyökerekkel rendelkező lakos, a határon túli magyarok sorsa nem engedi, hogy ez a történet „hideg emlékezzetté” váljon és meglepő szívóssággal van jelen a mindennapokban és a köztudatban – bár egyre kevesebb pontos faktuális adat kíséretében.

Jászi végül 1920 júniusában nem maradt Prágában, bár játszott a cseh fővárosban való letelepedés gondolatával. Masaryk professzori állást ajánlott neki, amit visszautasított, de a filozófusból lett államelnökről rajongva beszélt: „Ő ma Európa legrokonszenvesebb vezető államférfia: tiszta, messze látó, dogmákon, pártokon, osztályokon felülemelkedő.”¹⁴ A magyar emigráns azzal áltatta magát, hogy a csehszlovák köztársasági elnök egy „demokratikus [magyar] kormánynak” visszaadna területeket, de szerinte „Horthyékkel minden becsületes tárgyalás lehetetlen”. Úgy tűnik, a magyar illúziók nemcsak az egyik politikai oldalon teremnek.

■ JEGYZETEK

1. Litván György (s. a. r.): *Jászi Oszkár naplója 1919–1923*. MTA TTI. Bp., 2001. 114.

2. Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Osiris, Bp., 2001. 65–70.

3. Romsics Gergely: *Összeomlás és útkeresés 1917–1920*. HUN-REN BTK, Bp., 2023. 467–468.

4. Vö. Juhász Balázs: *Trianon és az olasz diplomácia: Dokumentumok a békeszerződés előkészítéséről 1919–1920*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. Bp., 2018; Glant Tibor (szerk.): *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz – Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917–1918*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. Bp., 2020;

Győri Róbert – Charles W. J. Withers: *Trianon és a brit földrajz*. I. Földrajzi Közlemények 2020. 2. sz. 201–220.; Uők: *Trianon és a brit földrajz*. II. Földrajzi Közlemények 2020. 3. sz. 294–310.;

- Isabelle Davion (introduction et notes par): *Les experts français et les frontières d'après-guerre. Les procès verbaux du Comité d'Etudes, 1917–1919.* (Bulletin hors-série de la Société de Géographie) Société de Géographie, Paris, 2015.
5. Ennek az útnak a csoportszervező erejéről ld. Steven Seegel: *Map Men. Transnational Lives and Deaths of Geographers in the Making of East Central Europe.* University of Chicago Press, Chicago–London, 2018.
6. Ennek legalábbis összekeveredett használatára utal: Edelenyi-Szabó Dénes dr.: *Magyarország közjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai.* Statisztikai Szemle 1928. 6. sz. 648–714. (különösen a 649. oldal 2. lábj.) Emellett jelentett még egy csomó minden mást is, ennek finom elemzését ld.: Varga Bálint: *A magyar birodalom koncepciói a hosszú 19. században.* Századok 2020. 6. sz. 1187–1206.
7. Ld. Eszik Veronika: *Válaszok a modernizáló állam behatolására a vidéki térbe. Az 1883-as horvátországi parasztmozgalmakról másképp.* Történelmi Szemle 2023. 3. sz. 521–543. A korszak magyar–horvát viszonyaira ld. még Sokcsevits Dénes: *Horvátország a 7. századtól napjainkig.* Mundus, Bp., 2011. 369–464.
8. Erre újabban az 1918 és 1922 közötti közép-európai kérészállamok története szolgált példát. Vö. Szeghy-Gayer Veronika – Zahorán Csaba (szerk.): *Kérészállamok. Átmeneti államalakulatok a történelmi Magyarország területén (1918–1921).* Ludovika, Bp., 2022.
9. Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam. Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században.* Napvilág, Bp., 2005. 7.; John Connelly: *From Peoples into Nations. A History of Eastern Europe.* Princeton University Press, Princeton, 2020. 31–35. A régió etnikai sokszínűsége mellett egyúttal azt hangsúlyozza, hogy ez azonban egyáltalán nem rendkívüli, még Európa más tájaihoz viszonyítva sem.
10. Perczel Olivér: *Egy megszállás anatómiája. Román világ Magyarországon 1918–1920.* Jaffa, Bp., 2024.
11. az artortenet.hu alapján számítva
12. Ablonczy Balázs: „Budapest nem tud méltó elhelyezést biztosítani”. *Első világháború utáni menekült tisztviselők Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében.* Történelmi Szemle 2023. 2. sz. 275–290.
13. Ezekről a kérdésekről ld.: Bódy Zsombor (szerk.): *Háborúból békébe. A magyar társadalom 1918 után.* MTA BTK, Bp., 2018.
14. Jászi Oszkár naplója i. m. 118.

